

DOI: 10.26565/2227-1864-2024-95-15
УДК 811.124'367.625'366.533

Мікрополе дієслівної множинності у латинській мові

Богдан Чернюх

доктор філологічних наук,
професор кафедри класичної філології,
Львівський національний університет імені Івана Франка;
(вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна);
e-mail: cherboh@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-0927-0512>

Об'єктом розгляду у представленій розвідці є одна зі складових функціонально-семантичного поля аспектуальності – мікрополе дієслівної множинності.

Попри те, що дієслівна множинність є предметом численних досліджень, вона не аналізувалась на матеріалі латинської мови, що й зумовлює актуальність дослідження.

Здійснений аналіз дозволив виокремити у рамках мікрополя дієслівної множинності семантичні зони ітеративності, мультиплікативності та дистрибутивності. Характерними ознаками ітеративності з її підвидами рефактивністю, раритивністю та ексагеративністю, є наявність певної кількості однотипних актів, відокремлених між собою часовим інтервалом, тотожність актантів та ситуацій. Рефактивність вказує на однократне повторення ситуації, реалізуючись на словотвірному рівні за допомогою префікса *re* або однократним вживанням прислівників *rursum*, *iterum*. Раритивність та ексагеративність є скалярними величинами, позначаючи ситуації, частотність реалізації яких є нижчою чи вищою від очікуваних. Мультиплікативність передбачає повторення однотипної ситуації з однаковим набором актантів у одному часовому проміжку без інтервалів між її «квантами» внаслідок чого ситуація представлена як безперервна у межах часового проміжку. Різновидом мультиплікативності є габітуальність для вираження звичних ситуацій, що розглядаються як характерна ознака суб'єкта. Як підвид габітуальності виокремлюється узитативність для характеристики звичних ситуацій, що існують за певних умов. Дистрибутивність передбачає виконання дії одним із множини актантів і, залежно від сфери поширення ситуації, членується на суб'єктну, об'єктну, локальну, диверсативну та цислокативну.

Існування певних семантичних відмінностей між ітеративністю, мультиплікативністю та дистрибутивністю дає підстави розглядати їх як субполя, об'єднані у межах мікрополя дієслівної множинності ознакою квантитативності. Для всіх них властивий тотожний набір засобів вираження серед яких домінують лексичні. Надзвичайно вагома роль у формуванні дієслівної множинності належить контексту, який є вирішальним при відсутності формальних засобів вираження.

Ключові слова: латинська мова, аспектуальність, функціонально-семантичне поле, дієслівна множинність, ітеративність, мультиплікативність, дистрибутивність.

Функціонально-семантичне поле (ФСП) аспектуальності в латинській мові об'єднує низку мікрополів, які, стосуючись якісної і кількісної ознак, репрезентують різні сторони перебігу ситуації. Кількісна складова ФСП аспектуальності, а саме – мікрополе дієслівної множинності, яке представляє кількісний вимір аспектуальності у структурі однойменного функціонально-семантичного поля, є об'єктом нашого розгляду.

Проблема дієслівної множинності заторкується як у класичних працях з аспектології [5; 7; 8], так і у часткових дослідженнях, які зосереджуються на певних її виявах [2; 3; 4; 13] у тому числі також у типологічній перспективі [9; 14]. Однак ці і подібні дослідження оперують майже виключно даними сучасних мов (як приємний виняток серед найновіших публікацій можна згадати нечисленні статті, напр., [1; 17], у яких окремі

аспекти дієслівної множинності розглядаються на матеріалі давньогрецької мови). Якщо звернутись до ґрунтовних досліджень з латинської граматики, то дієслівна множинність, а саме, один із її різновидів – габітуальність згадується у них мимохідь лише у зв'язку із семантикою дієслівних часів, як правило, презенса та імперфекта, напр., [13, с. 305, 316; 14, с. 114, 122; 16, с. 416].

Мікрополе дієслівної множинності – складне утворення протилежні кінці якого представлені одиничними та панхронними ситуаціями між якими існує чимало проміжних етапів. Дослідники здебільшого виділяють три її типи – ітеративний, мультиплікативний та дистрибутивний [6; 8], диференційовані за принципом дискретності/недискретності: до першої належить ітеративність, до другої – збірна неоднократність, представлена мультиплікативністю та дистрибутивністю.

© Чернюх Б., 2024

This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0.

Характерними ознаками ітеративності є наявність певної кількості однотипних актів, відокремлених між собою часовим інтервалом, тотожність актантів та ситуацій. Об'єктом лічби тут є «замкнуті» в собі ситуації, кожна з яких має початок і кінець. З огляду на те, що ітеративність не заторкує внутрішньої структури ситуації, а повторюваність ситуації загалом, вона визначається як «позаситуаційна множинність» [6, с. 67].

Здебільшого ітеративність маркується лексичними засобами, які вказують на повторюваність ситуації: прислівниками (*saepe, raro, interdum, cotidie*), прислівниковими числівниками (*bis, ter*) обставинними конструкціями (1).

1) *Ter depugnavit Caesar cum civibus in Thessalia, Africa, Hispania* (Cic. Phil. 2, 75).

Якщо кількість повторюваних актів є іррелевантною, констатується лише сам факт повторюваності із використанням кількісно невизначених прислівників, серед яких прислівники на позначення позитивно чи негативно маркованої панхронності, вжиті із запереченням (*non (haud) semper* «не завжди», *nonnumquam* «іноді») (2 а – б):

2) *Summa forma semper conservam domi // videbit... cibum non numquam capiet cum ea ...* (Ter. Eun. 366 – 368).

З огляду на кількість актів та їх частотність у межах ітеративності виокремлюємо низку різновидів, серед яких можна констатувати наявність рефактивів, раритивів та ексагеративів.

Рефактивність вказує на однократне повторення ситуації, реалізуючись на словотвірному рівні за допомогою префікса *re-*, наприклад, *rescribere* «переписувати або однократним вживанням прислівників *rursum, iterum* «знову») (3):

3) *Rursum in portum recipimus* (Pl. Bacch. 294).

Плеонастичне нагромадження згаданих прислівників у межах однієї ситуації сприяє трансформації рефактивності в ексагеративність (4):

4) «...*Creusam // [...] iterumque iterumque vocavi*» (Verg. Aen. 2, 767 – 768).

Раритивність та ексагеративність є скалярними величинами, позначаючи ситуації, що відбуваються, відповідно, «рідко» та «часто», тобто, розташовані нижче чи вище від очікуваних. Вони реалізуються винятково експліцитно за допомогою лексичних маркерів з відповідною семантикою (5):

5) *Horum omnium fortissimi sunt Belgae, propterea quod a cultu atque humanitate provinciae longissime absunt minimeque ad eos mercatores saepe commeant.*

На відміну від ітеративності, для якої властива диз'юнкція поодиноких актів, мультиплікативність передбачає повторення однотипної ситуації з однаковим набором

актантів у одному часовому проміжку без інтервалів між її окремими «квантами» внаслідок чого ситуація представлена як суцільна лінія. Такий різновид множинності характеризується як «внутрішньоситуаційний» [6, с. 67]. Сфера мультиплікативності об'єднує власне мультиплікативність, габітуальність та узитативність межі між якими є доволі розмитими.

Для вираження власне мультиплікативності латинська мова використовує той самий інвентар засобів, що й для вираження ітеративності. Однак необхідною умовою при цьому є відповідний контекст, який вказує на визначеність часового проміжку тривання ситуації та її безперервність (6):

6) «*Veii urbs decem aestates hiemesque continuas circumsessa est*» (Liv. 5, 22, 8).

Різновидом мультиплікативності є габітуальність, яка виражає звичні ситуації, які тривають так довго, що розглядаються не як випадкова властивість, а як характерна ознака всього періоду [5, с. 27 – 28]. Залежно від часової протяжності ситуації дослідники іноді виокремлюють у її межах узагальнену та неузагальнену габітуальність [15, с. 141].

Спеціалізованим засобом вираження габітуальності у латинській мові виступають конструкції типу *solere, (con)suescere* + інфінітив «мати звичку робити що-н.» (7-8):

7) «...*ob virtutem ero Amphitruoni patera donata aureast. // Qui Pterela potitare rex est solitus*» (Pl. Amph. 260 – 261).

8) «*Consuesse [...] deos immortales, quo gravius homines ex commutatione rerum doleant, quos pro scelere eorum ulcisci velint, his secundoiores interdum res et diuturniorem impunitatem concedere*» (Caes. Gall. 1, 14, 5 – 6).

Спорадично габітуальність могла виражатися також словосполученнями, до складу яких входять іменники з відповідним значенням, наприклад, *mos/con-suetudo est* «є звичай/звичка» (9).

9) «*Mos erat Faliscis eodem magistro liberorum et comite uti...*» (Liv. 5, 27, 1).

Проте значно частіше габітуальність реалізується за допомогою макроконтексту, який вказує на притаманність ситуації для суб'єкта чи об'єкта, завдяки чому вона стає його характеристикою. При цьому для її вираження не є обов'язковим експліцитне маркування, а може використовуватися будь-яка особова або вжита у її функції безособова дієслівна форма лиш би значення габітуальності підкріплювалося контекстом. Найпридатнішими для цього є форми з семантикою імперфективності, завдяки притаманному для них значенню процесуальності. Згідно з В. Дреслером [9, с. 60], між ітеративністю та формами імперфективного виду існує спорідненість, яка виявляється переважно в тому, що імперфективні форми, особливо на позначення минулого, можуть самі собою мати ітеративний смисл.

У латинській мові імперфективи не були єдиним граматичним засобом вираження габітуальності, яка також реалізувалася за допомогою форм зі значенням перфективності (10):

10) *...per annos amplius quadraginta eodem cubiculo hieme et aestate mansit...* (Suet Aug. 72, 1).

Характерним для імперфекта є те, що в ітеративному значенні він переважно стосується ситуацій з невизначеною повторюваністю (11), тоді як перфект здебільшого характеризує кратні ситуації, кількість яких є визначеною, (12).

11) *Raro nimium dabat quod biberem, id merum infuscabat* (Pl. Cist. 19).

12) *...decies dixi: domi ego sum [...] ecquid audis?* (Pl. Amph. 576).

Функціонування імперфекта і перфекта для вираження габітуальних ситуацій підтверджує думку Е. Даля про те, що габітуальність є чинником, який заторкує семантику імперфективів і перфективів, але який у різних мовах може мати різну вагомість [7, с. 79].

Не заторкуючи семантики габітуальності, відмінність між імперфективними та перфективними формами, радше, відображає намір автора представити ситуацію з різних точок зору: як ретроспективну стосовно точки відліку (перфектив) чи синхронну з нею (імперфектив). Вибір на користь тієї чи іншої форми також зумовлюється прагматичними міркуваннями: основна інформація, представлена як факт, виражається перфектом, другорядна, яка передбачає описовість, наступний розвиток чи уточнення – імперфектом.

Подібне співвідношення спостерігається також при вираженні габітуальності конструкціями із дієсловом *solere*, де перфект виражає завершену думку (13), а імперфект передбачає її продовження й уточнення (14).

13) *(M. Cato) [...] hortatu L. Valerii Flacci [...] ut M. Perpenna censorius narrare solitus est, Romam demigravit in foroque esse coepit* (Nep. Cato 1, 1).

14) *(Meneclides) quod in re militari florere Epaminondam videbat, hortari solebat Thebanos, ut pacem bello anteferrent...* (Nep. Epam. 5, 2).

На перший погляд, аспектуальне протиставлення імперфекта *solebat* і перфекта *solitus sum* вжитих у цій конструкції нейтралізується, оскільки в обох випадках ідеться про минулу звичну дію, яка, як свідчить контекст, припинена до моменту мовлення. Г. Гаверлінг вбачає відмінність між ними у текстотвірній функції перфекта та імперфекта, перший з яких дає загальний огляд ситуації, а другий зосереджується на деталях [10, с. 444 – 445]. Не заперечуючи цього, відзначимо, що таке протиставлення є реалізацією на рівні тексту

аспектуальної опозиції: перфект, зазвичай, зображає ситуацію припиненою до точки відліку, а імперфект – триваючою у ній, так що відмінність між *solebam* та *solitus sum* відповідає характеру опозиції імперфект/перфект. Подібне спостерігаємо і у давньогрецькій мові, де презентні форми представляють необмежену, а аористні – обмежену у часі ситуацію [1, с. 19].

За своїми характеристиками габітуальність, виражена імперфектом і згаданою перифразою, є тотожною. Відмінність полягає у ступені виразності цієї ознаки, оскільки для синтетичної форми габітуальність є факультативною, з'являючись на фоні процесуальності, і завжди контекстуально зумовлена, тоді як перифраза є спеціалізованим засобом її вираження і використовується там, де особливо треба наголосити звичність ситуації, уникнути двозначності у розумінні тощо. Вибір на користь того чи іншого засобу значною мірою залежав від особистих уподобань автора.

У межах габітуального значення можна виділити узитативне, яке описує звичні ситуації, що відбуваються за певних умов. Засобом вираження узитативності виступають синтаксичні конструкції, зокрема, підрядні речення часу зі сполучником *cum* (т. зв. *cum iterativum*) (15). При цьому регулярність ситуації, описаної головним реченням, визначається регулярністю ситуації вираженої у підрядному.

15) *Galli, cum superaverunt, animalia capta immolant* (Caes. Gall. 6, 17, 3).

На протигагу до звичної габітуальності, узитативність характеризується меншою регулярністю, оскільки для реалізації ситуації не завжди можуть існувати сприятливі умови. Узитативні ситуації займають проміжне місце між семантичними зонами ітеративності та габітуальності. Позначаючи звичні дії, вони тяжіють до габітуальності, але їх дискретність і наявність інтервалу між окремими актами зближує їх з ітеративністю.

На відміну від ітеративності та мультиплікативності, ознакою яких є сталий набір актантів, дистрибутивність передбачає виконання дії одним із актантів, які творять їх однотипну сукупність. У реченні «*Omnes [...] mulieres te amant, ut quaeque aspexit*» (Pl. Mil. 1264) множини мікроситуацій утворюють однотипні ситуації *mulier te aspexit* «жінка побачила тебе». Але якщо об'єкт споглядання у всіх випадках є одним і тим самим, то суб'єктом у кожній мікроситуації щоразу виступає інша жінка, яка належить до збірної множини жінок (*omnes mulieres*). Період часу, впродовж якого триває ця ситуація, розглядається як монотемпоральний, що зближує дистрибутивність з мультиплікативністю, хоча з погляду об'єктивної реальності поодинокі акти можуть роз'єднуватися певним часовим інтервалом.

Характерною ознакою дистрибутивності, яка відрізняє її від інших видів дієслівної множинності, є її розташування на межі двох категорій – аспектуальності та кількисності. Вона пов'язана як

з іменною квантифікацією, тому що виокремлює учасників, як членів множинного аргументу, так і з дієслівною, з огляду на вираження повторення. У зв'язку з цим її зараховують або до сфери аспектуальності [17], або квантифікації у межах метакатегорії числа [8; 18].

Залежно від сфери поширення ситуації виділяється суб'єктна (розподіл дії між суб'єктами), об'єктна (розподіл дії між об'єктами), локальна (розподіл дії між топосами), диверсативна (розподіл дії у різних напрямках) та цислокативна (рух з різних напрямків у одну точку) дистрибутивність.

Подібно до інших видів дієслівної множинності дистрибутивність, головню, реалізується за допомогою лексичних засобів. Передовсім це дистрибутивні числівники (*singuli* «по одному», *bini* «по двоє» тощо), неозначені займенники (*quisque* «кожен», *quilibet* «хто-небудь» і т. п.), партитивні конструкції.

У мікрополі дієслівної множинності відсутні виразні межі між ітеративністю, мультиплікативністю та дистрибутивністю

завдяки чому вони можуть поєднуватися у висловлюванні, як у (16), де представлено поєднання ітеративності та дистрибутивності:

16) «*Pocula bina novo spumantia lacte quodannis // craterasque duo statuat tibi pinguis olivi*» (Verg. Ecl. 5, 67 – 68).

Існування певних семантичних відмінностей між ітеративністю, мультиплікативністю та дистрибутивністю дає підстави розглядати їх як субполя, об'єднані у межах мікрополя дієслівної множинності ознакою квантитативності. Для всіх них властивий тотожний набір засобів вираження, які є поліфункціональними, використовуючись не лише для кодування різних типів квантифікації ситуацій, а й кваліфікуючи їх. Це дозволяє характеризувати згадане мікрополе як моноцентричне. Його ядро є гетерогенним, утворюючись засобами різних мовних рівнів серед яких домінують лексичні. Периферія представлена усіма вищо-часовими формами, які оказіонально здатні виражати множинні значення у сфері дієслова.

Надійшла до редакції 04 вересня 2024 р.

Прийнята до друку 06 жовтня 2024 р.

References

- Allan, R. J. (2019). Aspect and Construal. A Cognitive Linguistic Approach to Iterativity, Habituality and Genericity in Greek. *Towards a Cognitive Classical Linguistics. The Embodied Basis of Constructions in Greek and Latin*. Berlin; Boston: De Gruyter, pp. 16-41 (DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110616347>) [in English].
- Berninotto, P. M., Lenci, A. (2010). Iterativity vs. habituality (and gnomic imperfectivity). *Quaderni del laboratorio di linguistica*. Vol.9,1, pp. 1-47 [in English].
- Boneh, N., Doron, E. (2008). Habituality and the Habitual Aspect. *Theoretical and Crosslinguistic Approaches to the Semantics of Aspect*. Amsterdam: John Benjamins, pp. 321-347 (DOI: <https://doi.org/10.1075/la.110.14bon>) [in English].
- Cohen, A. (2020). Iterativity. *Something out of Nothing: The Semantics and Pragmatics of Implicit Quantification*. Leiden: Brill. pp. 135-144 (DOI: https://doi.org/10.1163/9789004432598_007) [in English].
- Comrie, B. (1976). Aspect. Cambridge: Cambridge University Press. IX, 142 p. [in English].
- Cusic, D. (1981). Verbal plurality and aspect. Ph. D. dissertation. Stanford. 388 p. [in English].
- Dahl, Ö. (1985). Tense and Aspect Systems. New York; Oxford: Basil Blackwell. VIII, 213 p. [in English].
- Dressler, W. (1968). Studien zur verbalen Pluralität: Iterativum, Distributivum, Intensivum in der allgemeinen Grammatik, im Lateinischen und Hethitischen. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften. 253 S. [in German].
- Fortuin, E. (2023). Unbounded repetition, habituality, and aspect from a comparative perspective. *Folia Linguistica*. Vol. 57(1), pp. 135–175 (DOI: <https://doi.org/10.1515/flin-2022-2054>) [in English].
- Haverling, G. V. M. (2010). Actionality, tense, and viewpoint. *New Perspectives on Historical Latin Syntax.-Vol. 2: Constituent Syntax: Adverbial Phrases, Adverbs, Mood, Tense*. Berlin; Boston: Walter de Gruyter, pp. 277–523. [in English].
- Hofherr, P. C., Laca, B. (2012). Verbal Plurality and Distributivity. Berlin; Boston: De Gruyter, 2012. 233 p. (DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110293500>) [in English].
- Hofherr, P. C. (2021). Verbal plurality cross-linguistically. *The Oxford Handbook of Grammatical Number*. Oxford: Oxford University Press, pp. 307-341 [in English].
- Hofmann, J. B., Szantyr, A. (1965). Lateinische Syntax und Stilistik. München: Beck. XCVIII, 935, 89 p. [in German].
- Kühner, R., Stegmann, C. (1992). Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache. Dritter Teil: Satzlehre. Hannover: Hahnsche Buchhandlung. IX, 738 p. [in German].
- La Roi, E. (2020). Habitual auxiliaries in Ancient Greek. Grammaticalization and diachronic collocation shifts. *Indogermanische Forschungen*. Bd. 125/1, pp. 135-163 (DOI: <https://doi.org/10.1515/if-2020-008>) [in English].
- Pinkster, H. (2015). The Oxford Latin Syntax. Oxford: Oxford University Press. XXXII, 1430 p. [in English].
- Rijkhoff, J. (1991). Nominal aspect. *Journal of Semantics*. Vol. 8. N 4, pp. 291–309. [in English].
- Schwarzschild, R. (1996). Pluralities. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers. IX, 211 p. [in English].

Submitted September 04, 2024.

Accepted October 06, 2024.

Bohdan Cherniukh, Doctor of Philology, Professor of the Department of Classical Philology, Ivan Franko National University of L'viv (Universytetskastr., 1, L'viv, 79000, Ukraine); e-mail: cherboh@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-0927-0512>

Micro-field of Verbal Plurality in Latin

The presented research deals with one of the components of the functional-semantic field of aspectuality namely the microfield of verbal plurality. Despite the fact that verbal plurality is the subject of numerous studies, it has not been analyzed on the material of the Latin language, which determines the relevance of the study.

Within the framework of the aforementioned microfield, the analysis made it possible to single out the semantic zones of iterativity, multiplicativity, and distributivity. The presence of a certain number of similar acts separated by a time interval, the identity of actants and situations are characteristic features of iterativity with its subspecies reactivity, rarity and exaggerativity. Reactivity indicates a single repetition of a situation, realized at the word-forming level with the help of the prefix *re-* or the single use of the adverbs like *rursum*, *iterum*. Rarity and exaggerativity are scalar values, denoting situations whose frequency is lower or higher than expected.

Multiplicativity implies the repetition of the same type of situation with the same set of actants in one time interval without intervals between its "quanta", as a result of which the situation is presented as continuous within the time interval. A type of multiplicativity is habituality to express habitual situations, which are considered as a characteristic feature of the subject. Usitativity is distinguished as a subtype of habituality to characterize habitual situations existing under certain conditions.

Distributivity involves the performance of an action by one of a set of actants and, depending on the sphere of distribution of the situation. Its subspecies are subjective, objective, locative, subversive and cislocative distributivity.

The existence of certain semantic differences between iterativity, multiplicativity, and distributivity gives reason to consider them as subfields united within the microfield of verbal plurality by the sign of quantification. All of them are characterized by an identical set of markers, with lexical ones dominating. An extremely important role in the formation of verbal plurality belongs to the context, which is decisive in the absence of formal means of expression.

Key words: Latin language, aspectuality, functional-semantic field, verbal plurality, iterativity, multiplicativity, distributivity.
